

Citation:

Аретов, Н. (2020). Съвременниците на борбата за независима българска църква – за какво всъщност говорят те (Никола Сапунов и Иван Найденов). *Slavia Meridionalis*, 20, Article 2131. <https://doi.org/10.11649/sm.2131>

Aretov, N. (2020). Sŭvremennitsite na borbata za nezavisima bŭlgarska tsŭrkva – za kakvo vsŭshnost govoriat te (Nikola Sapunov i Ivan Naïdenov). *Slavia Meridionalis*, 20, Article 2131. <https://doi.org/10.11649/sm.2131>

Николай Аретов

Институт за литература

Българска академия на науките

<https://orcid.org/0000-0003-0488-5179>

Съвременниците на борбата за независима българска църква – за какво всъщност говорят те (Никола Сапунов и Иван Найденов)

Борбата за независима църква (за самостоятелна църковна йерархия) е един от ключовите моменти в новата българска история. И закономерно тя заема важно място в историографията, а – в доста по-малка степен – и в популярните представи днес. Веднъж оформени, представите за нея са относително устойчиви. През първите десетилетия след Втората световна война, по очевидни причини, подобни процеси закономерно минават на по-заден план, но постепенно, още преди падането на Берлинската стена, тази борба и ключовите участници в нея са „реабилитирани“, дори доста шумно, а понякога и неумело. Всъщност единствената ми известна радикално различна гледна точка към тези

This work was supported by the Bulgarian Academy of Sciences.

Competing interests: the author is a member of the scientific board of the journal.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2020.

(и други събития) в по-ново време е предложена от Г. Тодоров (Тодоров, 2003, 2013, с. 17)¹.

Литературата за църковната борба е значителна (Бонева, 2010; Бурмов, 1994; Маркова, 1976, 1989; Ников, 1971; Тодев, 1999, с. 45–47, 63, 2003). Сбит критичен преглед на развитието на отношението към църковната борба в по-ново време предложи Р. Даскалов (Даскалов, 2013). Сред най-важните извори са спомените на участниците и кореспонденцията им от това време. В голямата си част те са познати и интерпретирани, някои от тях – многократно. Все пак, струва ми се, възможно е да бъдат прочетени отново от малко по-различна гледна точка. Вниманието тук ще се насочи на първо място към спомените и дневника на един от участниците в тези борби (Никола Сапунов) и в някаква степен към вестникарските статии на Иван Найденов и писмата му до Светослав Миларов, сина на Никола Сапунов. Доколкото е възможно, ще се държи сметка и за дейността и писанията и на други участници в събитията. Изборът на двамата, освен от субективни причини, е мотивиран и от това, че Сапунов е основната фигура, свързана с изграждането на сградата на първата българска черква в Цариград, а вестниците на Найденов „Право“ (1869–1873) и „Напредък“ (1874–1877), основателно или не, са разглеждани от съвременниците и от по-късни изследователи като изразители на гледната точка на новоучредената Екзархия. Според някои автори след *акцията на единадесетте* от 1873 г., насочена към компромис с Патриаршията, тази функция се поема от вестник „Век“ (1874–1876) на М. Балабанов (Божинов, 2012; Маркова, 1989). Найденов и Сапунов са от различни поколения, споменават се добронамерено един друг, но и са много различни по характер, образование и занимания.

Ако се оставят настрана уточненията около понятието *интелектуалец* в средата на българския XIX в., с уговорки може да се приеме, че публичните участници в църковната борба реално влизат в ролята на интелектуалци, независимо от степента на образоваността им и характера на заниманията им, които днес могат и да не изглеждат „интелектуални“.

¹ Повечето текстове на Г. Тодоров излизат и във в. „Култура“, някои от тях – в „Църковен вестник“ и различни сайтове, посветени на православието. Вж. Тодоров, 2006а, 2006б, 2006с. На третата национална среща по балканистика „Култура на паметта: употреби и злоупотреби“ (Институт за балканистика, 14–15 ноември 2013) бе предложен опит за критично разглеждане на тези книги, който не попадна сред частично издадените материали от конференцията. Срв. Аретов, 2014.

Участниците в църковната борба и в полемиките около нея обикновено биват делени на „просветители“ и „революционери“ („умерени“ и „радикали“). Всъщност борбата за независима йерархия и организирането на Екзархията са изнася от „просветителите“, а „революционерите“ (Л. Каравелов, Хр. Ботев) критикуват отдалече не само Патриаршията, но и нейните опоненти „просветителите“. Друго, в случая по-важно деление е между духовници (Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, екзарх Йосиф, Антим I и др.) и светски лица (Гаврил Кръстевич, д-р Стоян Чомаков, П. Р. Славейков, Петър Оджаков и др.)

Общоприета теза е, че борбата на българите срещу Вселенската патриаршия има по-скоро националистически, отколкото догматичен характер. Аналозиите с Реформацията остават неразгърнати, до голяма степен основателно. Все пак изненадващо е колко малко внимание се отделя на каноничната страна на конфликта и колко открито националистически са исканията. Наистина духовниците няма как да не държат сметка за църковните канони, а и сред светските лица, някои като Г. Кръстевич, П. Оджаков и още неколцина, се задълбочават в каноничната страна на спора и това често ги изолира от останалите. И двамата общественици, които са обект на вниманието тук, от една страна, са сред „просветителите“, които не навлизат в каноническите тънкости на проблема, но, от друга, живеят в Османската империя и не могат да си позволят сарказма на Каравелов към църквата, а и очевидно не мислят като него.

* * *

Никола Евтимов Сапунов (вер. 1815–1861) е роден в Трявна, но семейството се преселва в Габрово, където той получава типично за времето образование. През 1840 г. е абаджия в Цариград. Свързва се с Александър Екзарх. От 1847 г. е негов помощник срещу заплащане от 300 гр. През 1852 г. се връща в Габрово, където отваря дюкян, избират го за „градски мухтар или чорбаджия“, като един от „пазарени[те] чорбаджии със заплаща“ (Бурмов, 1994, с. 94). През 1859 г. отново е в Цариград, където е определен за „помощник църковен и надзирател на работниците“ при строежа на църквата. Но основите се разрушават и строежът е прекъснат.

В някакъв момент по това време Сапунов преминава към униатите около Драган Цанков и е назначен за „канцеларин“. През 1861 г. е арестуван, като причините не са ясни. Според едни твърдения той е укривал

участници във въстанието на дядо Никола (1856), според други – „правил на своя глава мухтарски мюхури“ (печати на мухтар, кмет). Твърди се, че е бил приготвен ферман, с който Сапунов се освобождава от затвора и се изпраща на заточение, но междувремето той умира (или е отровен) на 27 юли 1861 г. (Сапунов, 1999, с. 22–23). Тъжното събитие е отбелязано със съобщение в униатския вестник „България“ (г. 3, бр. 8, 31 юли 1861).

Сапунов е интересна личност, която участва активно в обществения, а в някакъв смисъл – и в стопанския живот, включва се в групите около някои от първенците (или заявява, че е част от тях) като Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, в по-голяма степен – около Александър Екзарх и Драган Цанков. Среща се и общува със Стефан Богориди, твърди, че често посещава поне двама от вселенските патриарси – Антим VI (1846–1848) и Антим IV (1848–1852).

Малкото съвременници, които го споменават, се отнасят по-скоро скептично и критично към него. Тодор Бурмов пише за „неговата грубост и неблагоородство“ (Бурмов, 1994, с. 186), споменава за недобрите резултати при ревизия на общината в Габрово – „...направили хесап на Н. Евтимов и че го намерили борчлия повече от 3 хиляди гроша и тези пари му харизали „за усердието му!!!“ (Бурмов, 1994, с. 234), както и това, че Стефан, братът на Сапунов, „ми разказва тук доста надълго как брат му Никола Евтимов му изял около 20 хиляди гроша“ (Бурмов, 1994, с. 312). Не е ясно доколко тези твърдения са верни, но прави впечатление, че обществените длъжности, с които Сапунов се ангажира и в Габрово, и в Цариград, предполагат възнаграждение.

Самият Сапунов не се възприема като книжовник, но от него са останали няколко ръкописа с интересна съдба. Една част от тях стига до Раковски, друга е редактирана от сина му Светослав Миларов. В по-ново време те са издирени, сглобени и коментирани от Хр. Темелски и тук са цитирани по неговото издание и според неговия коментар.

Сапунов има желание да документира събитията от църковната борба, на които е свидетел, и, разбира се, да изтъкне своето участие в тях. Всъщност основните искания, които той (заедно с другите участници в църковната борба) защитава, са богослужението да се извършва на български език, от български свещеници и да се изгради български храм в Цариград. Езикът е особено важен. Сапунов, който няма никакво по-сериозно образование, не без гордост подчертава, че не знае гръцки и говори на патриарха на турски. Богослужението на български е много важно за него, особено на големи

празници като Великден, а и при сватби и погребения. Интересно е, че патриархът (Антим IV) лесно склонява службата при брака на Сапунов да бъде на български и мемоаристът с гордост записва за нея „31 май 1848 – първа сватба българска в Ц[ариград]“ (Сапунов, 1999, с. 14). По-късно същото е отказано на друг българин, наистина при друг от бързо сменящите се патриарси.

Заслужава внимание и отбелязването на църковните празници, както и описанието им от Сапунов. За празненството по случай освещаването на новата църква той записва:

И като се свърши метохът и малката църква за Воскресение, като се случи Великден и Гергьовден на един ден, тогава согласно решихме и приготвихме 10 агнета печени и 500 хляба, и 1 бъчва вино и 3000 яйца червени, и 12 гайди (Сапунов, 1999, с. 107).

Сапунов неволно документира и противоречията в лагера на българите. Оказва се, че Иларион Макариополски и част от свещениците в един момент са склонни на компромис с патриарха. Доколкото може да се разбере от несъвсем ясните записки на Сапунов, Иларион казал на „патриката“: „Нямам време да стана мученик на 1860-то лето!“ (Сапунов, 1999, с. 144–146), като смисълът е, че е съгласен да се подчини на патриарха, но не смее да се противопостави на народната воля. И затова се скрил. Поп Тодор обаче разгневил богомолците с отказа да служи на български, те го подгонили, той се скрил в олтара, те почнали да търсят владиката (Иларион), не го намерили и накрая набили попа (Сапунов, 1999, с. 146–151). Малко по-късно духовникът все пак бил убеден да служи на български:

И така поменатия поп Теодор, като са понапари по сините места, и тогава като са приготви, преоблече, слезе тръпен-тръпен. Събраха са с първият певец г. Иван Найденов [който и той немалко жертви е направил за народната постъпка, и така] и прибраха клисарът църковни, и тържествено почнаха параклис [за] Пресветая Богородица, който в неописано тържество стана. И тъй народът конечно са утеши, но съвестно не са мирна, дето са скри и побегна владиката (Сапунов, 1999, с. 150–151).

Сапунов документира и един любопитен казус, свързан с дарението, което Богориди прави за построяването на българска църква в Цариград, който също е показателен за отношението към религията (не изключвам подобни неща да са се случвали и по други географски ширини):

Князът, щото подари и посвети мястото за църквата, преписа се върху народът с тоз начин. Като се съветвахме общо как да стане преписът, реши се да го припишем върху Христо Йосифов, т.е. на Исуса Христа. [...] Наконец, като размисли обществото, че гръцкият патрик като се нарича наместник Христов,

може с техните изкусни интриги да злоупотреби (с) мястото или църковата като свое притежание. Затова пак се намери за благословно да се припише мястото върху едно лице българско, което има добра и богата челяд. И така Христо Йосиф[ов] продаде реченото църковно място на Христо Петков Тъпчилеща, което и до нине стои върху това честно име (Сапунов, 1999, с. 109).

В разгара на българо-гръцката църковна борба професионалната принадлежност се оказва едновременно много важна, но и динамична. От повече от десетилетие идеолозите на българския национализъм виждат в католиците и протестантите опасен противник, на който те активно се противопоставят. В някакъв момент обаче приемането на унията с католицизма се оказва примамливо решение, предимно по политически причини. Прави го Драган Цанков, който оглавява движението и издава неговия орган – вестник „България“ (1859–1863). Прави го и Никола Сапунов, който не предлага никакво обяснение в спомените си, струва ми се че материалните причини са доминирали. При Др. Цанков сюжетът има и продължение. След като повечето от изявените по това време общественици спорят с него и яростно критикуват унията, след като с помощта на руската дипломация П. Р. Славейков отвежда главата на унията Йосиф Соколски в Русия, Цанков прави нов завой, който го отвежда при православните и русофилите.

И на новата си позиция при униатите Сапунов е все така активен. Един епизод, документиран в архива му, разкрива начина по който действа и реакциите, които предизвиква. В писмо от 10 април 1861 г. до хаджи Георги Хр. Хесапчиев в Габрово той му праща искания (?) билет за членство в униатската черква (Сапунов, 1999, с. 189). На долното празно поле на бланката е написано от ръката на получателя:

Този вагабонтин Никола Ефтимов Сапунов, без да му съм казал нещо или писал, пратил ми този билет. От съдържанието на писмото му са разбира, че е вагабонтин биринджи. Като го получих, садрах го. Отговорих му, като го хвърлих цял в лайната му, ниско животно (Сапунов, 1999, с. 191–192).

Документът все пак е оцелял...

★ ★ ★

Иван Найденов (1834–1910) е по-млад, но по-улегнал и не толкова склонен към авантюристични действия, но участва във Великденската акция от 1860 г., с която българите се отричат от вселенския патриарх,

и това е документирано и от Сапунов. Роден е в Казанлък, учи там, а след това и в гръцката Велика школа в Цариград (не е ясно дали я завършва), изявява се като учител и вестникар. Превежда от гръцки и френски и очевидно стои по-близо до днешната представа за интелектуалец (за него вж. Аретов, 2019). Той също пише спомени, които за съжаление са запазени само частично и почти не са свързани с църковната борба. В архива на Светослав Миларов, сина на Н. Сапунов, са съхранени множество негови писма, които представляват интересен документ за личности и събития от 70-те години на XIX в. Те са интересно допълнение (и коректив) към статиите във вестниците му, които при това в голямата си част са неподписани и поради това – и неустановени. Найденов се отнася с подчертано уважение към Миларов, на едно място споменава и за подвига на баща му. „Разказах му нещо за патриотизма на баща ви, като го представих жъртва на католиците...“ – пише той на сина на 5 април 1873 г., като предава разговора си с неназован служител от руското посолство в Цариград, вероятно българина Васил Караконовски (Аретов, 2019, с. 213).

Отношението на Найденов към католиците и протестантите следва характерния за времето негативизъм, без да достига до крайности. Книжовникът се противопоставя на католиците в родния си град, във вестниците му излизат критични материали срещу тях, но и добронамерени съобщения за дейността на протестантския „Робърт колеж“ и др.

Вестниците на Найденов участват активно в полемиките около устройството на новоучредената Екзархия (за нейното място за пожизнеността на екзарха, за седалището на Екзархията и пр.). Всъщност това, което в най-голяма степен вълнува Найденов, а и далеч не само него, е очертаването на диоцеза на новата църковна структура, т.е. епархиите, които трябва да се отделят от Вселенската патриаршия. Особено важно за него, както и за мнозина други, е да не се променя султанския ферман от 28 март 1870 г., с който се учредява Екзархията и особено неговият член 10, в който се посочва кои епархии влизат в нейния диоцез и кои са спорни и за тях се предвижда истилям (плебисцит). В писмата Найденов често пише за пазарлъците около забавените или издадени султанските берати, с които митрополитите на Екзархията получават епархиите си. Ясно е, че борбата около очертаването на диоцеза на Екзархията е пряко свързана и цели очертаването на територията на българския етнос, а каноничните основания, доколкото въобще занимават и двете

спорещи страни (Патриаршията и Екзархията), са само инструментално използвани аргументи.

Найденев реално е близък с много от основните фигури в борбите за независима българска църква и след това в учредяването на Екзархията, като отношенията му с тях са динамични. Несъмнени са връзките му с клириците – в началото с Иларион Макариополски, след това с Антим I и екзарх Йосиф, особено близък е с Григорий Доростоло-Червенски. Въпреки че не принадлежи към кръга на „старите“ (братя Тъпчилещи, Иванчо Пенчович), Найденев се отнася уважително към тях, а и те в някои моменти му помагат. Отношенията му с Петко Славейков са трайни, но напрегнати. Конфликтът му с радикално настроенния Ст. Чомаков е остър, в един момент достига до физическа разпра. Както пише сам Найденев „...белегът от плесницата, която в други, но подобни обстоятелства ни залепи, още не са е разишъл от образът ни“ (Найденев, Право, г. 7, бр. 44–45, 22 ян. 1873), като не споменава от кого я е получил, но това очевидно е Чомаков (Тодев, 2003, с. 232).

За разлика от Сапунов, Найденев не документира гуляя след освещаването на църквата и други подобни събития, в които най-вероятно е участвал, запазени са само спомените му за „Заточението ми с първия български екзарх Блаженопочившия Антим I“, които представят по-различен тип събития (Аретов, 2019). Във вестниците си Найденев се стреми, доколкото му е възможно, да пази авторитета на своите опоненти, особено на владиците. Невинаги това му се отдава, особено когато полемизира с Каравелов (Мирчева, 2016). В писмата му до Миларов обаче се откриват и доста критики към мнозина от първенците, включително и към владиците и екзарха. Така на 4 септември 1873 г. той пише:

... а имало хора, и те не били малко, пишат ми отвън, които казвали, че „Право“ са обдържал от Екзархията, и въобще от калугерите. В това те са още повече уверявали от туй, дето не сме указвали лошата страна на днешното наше висшето духовенство, и по тази причина аз съм на мнение, че трябва да са почукнат и владиците, и екзарха за хлабавата им деятелност. Аз не съм обнародувал ни една против владишките злоупотребления дописка, за да не дадем повод на народните си неприятели да ни са смеят (Аретов, 2019, с. 241).

По-късно, в друго писмо от 26 февруари 1875 г. Найденев повдига завесата, която покрива финансовите дела на владиците от новоучредената Екзархия:

За Търновский [т.е. Иларион Макариополски] са дошли махзари [изложения] от Търново, с които искат да го принудят да даде сметки на събраните си пари, но според както ний са научаваме от Екзархията, понеже и Загра и Казанлък и другите кази си задържат според уставът по 60 пари за училищата от 2-та гроша, и изпращат по 20-тых пари в Търново, търновци искали събраните от тия по 20 пари за градското си училище, а той ги не давал и проч. Но търновци са решени в противен случай да го върнат. Научих са от тайно място, че Търновский Иларион понеже е най-богатийт от владичите и парите му лежат тука у един търговец, можело да пострада следующото: смятало са, че венчилата в епархията му излязвали до 95,000, а той показвал на Екзархията само 65; следов. три години по 30,000 венчила – 90,000, и по 2 гр. = 180,000 гроша и други йоще такива сметки, от които излезвало, че той е длъжен толкоз и толкоз хиляди гроша на Екзархията, та да се секвестирт парите му у речений (Стоянович) търговец, да му са прегледат сметките и да го испроводят в някой манастир за наказание. Подобна сметка са чувала и за Пловдивский Панарет, който имал около 65,000 венчила, а плащал на Екзархията от 35 хиляди. Любопитното е, че и дядо екзарх имал 24,000 венчила в Видин, а давал сметка от 17,000. Тези сметки са правят от страна на заимодавците на черквата в Фенер, както са научавам. Но доколко могат са положат в действие, не зная, защото дядо екзарх нямал, казуват тоз кураж да накаже по тоз начин двоица от първите владичи (Аретов, 2019, с. 328–329).

Другият голям спорен финансов въпрос, широко коментирани в писмата на Найденов до Миларов, е заемът, за който се споменава в това писмо, и начините за неговото погасяване (вж. Давидова, 1994–1995). Преди години няколко от богатите търговци са дали средства за изграждането на църквата и е дошло време за погасяването на дълга. На 5 февруари 1875 г. Найденов пише:

Главният въпрос засега между нашите тука е въпросът за черковний дълг. Заимодавците претендирват по 1000 лири. На Екзархията са им поискали тефтерите, прегледали и видели, че са дали по 280,000 гр. и за две години прибавили лихва всичко 150,000 гр., та като спадат лихвата и оценят парите от кайме в лира от 100 гр. намерват, че те имат да земат по 2,000 лири. Сега ще им предложат да им платят по 2,000 или по 2,100 лири вътре в две години, а след това време, ако не може Екзархията да им са наплати, да им плащат и лихвата за останалото количество. И за изплащаньето на тойзи борч ето що предложили от Екзархийския съвет: Екзархът, всичките владичи, съветниците и въобще всичките чиновници или служители на Екзархията, духовни и мирски, да оставят от заплатата си в годината по една месечна, и намерват, че в две години 6–7000 лири ще са съберат. Добро ли е това и ще са приеме ли, не зная. Знаем само, че от предлаганите по 2 хиляди лири до исканите по 4000 лири разликата е голяма и на дали ще са съгласят заимодавците с Екзархията.

Черквата на Фенерът, миналата и по-заминалата година, когато боравеше един епитроп [Константин Моравенов.], пустигла, както видях от тефтерите, лане 54 хиляди гроша, в които влязват и 28,000 гр. донос от тезкеретата, а по лане около 40 хиляди гр., когато имаше владици да са ръкополагат, и архимандрити да са правят и народът много са стичаше. Сега при пет души епитропи от еснафите, между които и аз бях, но не ходях твърде, а пак приех само да мога узная що пуска тази народна черкова, показа са в разстояние на 14 месеца доход от 110 хиляди гр., и то ако турим и доходът от тезкеретата, помислете си каква голяма разлика има. Тодор, две-три години тъй епитроп, който нямаше пет пари, сега си купил чифтлик в Едрене! (Аретов, 2019, с. 322) [подч. мое, Н. А.].

* * *

Сапунов и Найденов са сред участниците в борбата за църковна еманципация на българите, Найденов е и сред хората, които участват в изграждането на Екзархията. И двамата се представят като религиозни хора. И двамата споменават честите си посещения на църковни служби, особено неделни. От друга страна, за тях, както и за много от техните съвременници мемоаристи като Хр. Стамболски, Т. Бурмов и др., църковната служба е място за социални контакти, посещенията в храма са и средство да се научат новините, да се видят познати и съмишленници. По това те, обществениците и водачите, не се отличават много от отношението на обикновените пасоми, документирано в много текстове от епохата. Михаил Маджаров е съвсем директен: „Черквата си остана място за молитви и разговорки. Това, което днес намираме по вестниците и клубовете, тогавашните хора го намираха в черквата“ (Маджаров, 1968, с. 85).

Публицистиката и по-общите исторически текстове са склонни да изграждат различни идеализирани варианти на борбата за църковна независимост, да я свързват с патриотизма, мъченичеството и политическите замисли на участниците. Съвременниците като че ли предлагат една по-различна картина, в която наред с патриотизма, мъченичеството и политическите замисли, нерядко проблематизирани, стоят и личните пристрастия, вражди и амбиции, а и финансовите мотиви.

Няколко неща правят впечатление.

1. Голямото място, което се отделя на финансовите въпроси (напълно обяснимо) и практическото отсъствие на каноничните проблеми, свързани с учредяването на Екзархията и последвалата схизма.

2. Заслужава да се спомене и това, че за Найденов, както и за значителна част от дейците след измолването на фермана, авторитетът на султана (който е и халиф, религиозен водач на всички мюсюлмани) и запазването на неговия ферман се оказват особено важни.

3. Конфесионалната мобилност в рамките на християнството. Тя поражда напрежение и полемики, но не и мащабни сблъсъци и до значими (и спазвани) законови ограничения спрямо католиците и протестантите след учредяването на новата българска държава.

4. Сложните отношения с външни фактори, на първо място с Русия. Много по-слаба френска намеса (чрез католиците) и американска (чрез протестантите). Това също е комплексен процес, който не се изчерпва само с намесата на външните сили, тя е допълнена от съзнателно търсене на тази намеса, усилия тя да бъде предизвикана. А и следване на външни образци, включително и гръцки. Три това не само в началния етап и дейността на Неофит Бозвели, за когото това отдавна е установено от изследователите, но и по-късно, във времето, когато „гръците“ и „Гръцката Патриаршия“ са виждани като основен противник. И тогава борбата с тях донякъде използва същите инструменти (търсене на покровители сред висшите османски сановници, очерняне на опонента по сходен начин).

Тези особености могат да бъдат обвързани с „народопсихологията“ на българина или на „балканския човек“, с османското наследство или дори с православието. Те са относително устойчиви и могат да бъдат проследени и през следващия XX век, а и след него. И днес, зад патетичното говорене за християнство, православие, традиционни или други ценности (включително и на хора, виждани като интелектуалци), зад това говорене прозират финансови интереси и междуличностни интереси, а и особено ясно – външни въздействия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аретов, Н. (2014, December 17–31). За една „христоцентрична“ ревизия на колективната национална памет. *Литературен вестник*, 23(41–42), 9–10.
- Аретов, Н. (2019). *Иван Найденов: За право и напредък*. Кралица Маб.
- Божинов, П. (2012). *Цариградските българи между реформите и революцията 1875–1877 г.* Проф. Марин-Дринов.
- Бонева, В. (2010). *Българското църковнонационално движение 1856–1870*. За буквите.

- Бурмов, Т. (1902). *Българо-гръцката църковна разпра*. Печатница на Ст. Атанасов и Сие.
- Бурмов, Т. (1994). *Дневник. Спомените ми. Автобиография* (Р. Радкова, Ed.). Любомъдрие.
- Давидова, Е. (1994–1995). Из историята на заема за българската черква във Фенер-Цариград. *Исторически преглед*, 4, 84–109.
- Даскалов, Р. (2013). *Как се мисли Българското възрождане. 10 години по-късно*. Просвета.
- Жечев, Т. (1995). *Българският Великден или страстите български*. Проф. М. Дринов.
- Маджаров, М. (1968). *Спомени*. Български писател.
- Маркова, З. (1976). *Българското-църковно-национално движение до Кримската война*. БАН.
- Маркова, З. (1989). *Българската Екзархия 1870–1879*. БАН.
- Мирчева, К. (2016). Присноблагеното „Право“ и развратната „Свобода“ (Из историята на полемиката Любен Каравелов – Иван Найденов) (pp. 276–290). In *Култура, идентичности, съмнения*. Проф. М. Дринов.
- Ников, П. (1971). *Възрождане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения*. Наука и изкуство.
- Сапунов, Н. (1999). *Дневник по съграждането на първата българска църква в Цариград* (Х. Темелски, Ed.). ПИК.
- Тодев, И. (1999). *Към друго минало, или пренебрегвани аспекти на Българското национално възрождане*. Видал.
- Тодев, И. (2003). *Д-р Стоян Чомаков: Vol. 1. Живот, дело, потомци*. Проф. Марин Дринов.
- Тодоров, Г. (2003). *България, Православието, историята*. Фондация Св. Княз Борис.
- Тодоров, Г. (2006а, April 21). Интелигенцията и Православието I. *Култура*, 2006(15). <http://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/11691>
- Тодоров, Г. (2006б, May 12). Интелигенцията и Православието II. *Култура*, 2006(18). <http://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/11786>
- Тодоров, Г. (2006с, May 26). Интелигенцията и Православието III. *Култура*, 2006(20). <http://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/11817>
- Тодоров, Г. (2013). *Левски, Църквата, секуларизмът, светостта*. Искони.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Aretov, N. (2014, December 17–31). Za edna “khristotsentrichna” reviziia na kolektivnata natsionalna pamet. *Literaturen vestnik*, 23(41–42), 9–10.
- Aretov, N. (2019). *Ivan Naïdenov: Za pravo i napredük*. Kralitsa Mab.
- Boneva, V. (2010). *Bŭlgarskoto tsŭrkovnonatsionalno dvizhenie 1856–1870*. Za bukвите.
- Bozhinov, P. (2012). *TSarigradskite bŭlgari mezhdū reformite i revoliutsiata 1875–1877 g.* Prof. Marin-Drinov.

- Burmov, T. (1902). *Bългарo-grütskata tsürkovna razpra*. Pечатnitsa na St. Atanasov i Sie.
- Burmov, T. (1994). *Dnevnik. Spomenite mi. Avtobiografiia* (R. Radkova, Ed.). Liubomüdrice.
- Daskalov, R. (2013). *Kak se misli Bългарskoto vüzrazhdane. 10 godini po-küsno*. Prosveta.
- Davidova, E. (1994–1995). Iz istoriiata na zaema za bülgarskata cherkva vüv Fener-TSarigrad. *Istoricheski pregled*, 4, 84–109.
- Madzharov, M. (1968). *Spomeni*. Bülgarski pisatel.
- Markova, Z. (1976). *Bългарskoto-tsürkovno-natsionalno dvizhenie do Krimskata voüna*. BAN.
- Markova, Z. (1989). *Bългарskata Ekzarkhiia 1870–1879*. BAN.
- Mircheva, K. (2016). Prisbnoblazhenoto “Pravo” i razvratnata “Svoboda” (Iz istoriiata na polemikata Liuben Karavelov – Ivan Naüdenov) (pp. 276–290). In *Kultura, identichnosti, sümneniia*. Prof. M. Drinov.
- Nikov, P. (1971). *Vüzrazhdane na bülgarskiia narod. TSürkovno-natsionalni borbi i postizheniia*. Nauka i izkustvo.
- Sapunov, N. (1999). *Dnevnik po sügrazhdaneto na pürvata bülgarska tsürkva v TSarigrad* (K. Temelski, Ed.). PIK.
- Todev, I. (1999). *Küm drugo minalo, ili prenebregvani aspekti na Bългарskoto natsionalno vüzrazhdane*. Vidal.
- Todev, I. (2003). *D-r Stoian Chomakov: Vol. I. Zhivot, delo, potomtsi*. Prof. Marin Drinov.
- Todorov, G. (2003). *Bülgariia, Pravoslaviето, istoriiata*. Fondatsiia Sv. Kniaz Boris.
- Todorov, G. (2006a, April 21). Inteligentsiata i Pravoslaviето I. *Kultura*, 2006(15). <http://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/11691>
- Todorov, G. (2006b, May 12). Inteligentsiata i Pravoslaviето II. *Kultura*, 2006(18). <http://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/11786>
- Todorov, G. (2006c, May 26). Inteligentsiata i Pravoslaviето III. *Kultura*, 2006(20). <http://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/11817>
- Todorov, G. (2013). *Levski, TSürkвата, sekularizmüt, svetostta*. Iskoni.
- Zhechev, T. (1995). *Bългарskiiat Velikden ili strastite bülgarski*. Prof. M. Drinov.

Dwaj uczestnicy walki o niezależny Kościół bülgarski. O czym właściwie mówią? (Nikoła Sapunow i Iwan Najdenow)

Artykuł jest poświęcony tekstom dwóch uczestników walki o niezależny Kościół bülgarski – wspomnieniom i pamiętnikowi Nikoły Sapunowa (1815–1861) oraz korespondencji i innym pismom Iwana Najdenowa (1834–1910) – i kreśli nieco odmienny obraz dobrze znanych wydarzeń. Oprócz patriotyzmu, męczeństwa i planów politycznych, często kontrowersyjnych, ujawniają się w nich także osobiste namiętności, wzajemne animozje, ambicje i motywacje finansowe. Dla znacznej części działaczy bardzo ważny był autorytet

sultana osmańskiego (który był kalifem, przywódcą religijnym wszystkich muzułmanów), a także – zachowanie w mocy jego firmanu. Mobilność wyznaniowa w ramach religii chrześcijańskiej, jaka charakteryzowała życie Sapunowa i niektórych innych działaczy, wywoływała napięcia i polemiki, lecz nie wielkie starcia ideologiczne. Relacje z zagranicą, przede wszystkim z Rosją, były złożone i nie wynikało to tylko z faktu podejmowania przez siły z zewnątrz konkretnych interwencji, lecz również ze świadomego ich poszukiwania czy wręcz prowokowania ze strony bułgarskiej, a także z chęci naśladowania obcych wzorów, zwłaszcza greckich.

Słowa kluczowe: Nikoła Sapunow, Iwan Najdenow, Kościół bułgarski, mobilność wyznaniowa, motywy finansowe

Two Activists in the Struggle for an Independent Bulgarian Church: What Are They Actually Saying? (Nikola Sapunov and Ivan Naydenov)

This paper uncovers a slightly different picture of the struggle for an independent Bulgarian Church and deals with the texts of two of its participants: the memoir and diary of Nikola Sapunov (1815–1861) and the correspondence of and some other texts by Ivan Naydenov (1834–1910). Apart from patriotism, martyrdom and political plans, which are also often problematized, there are also personal partialities, hostilities, ambitions, and financial motives. For many activists, the authority of the Ottoman Sultan (who was also a Caliph, the religious leader of all Muslims) and keeping his firman in force were very important. The confessional mobility within Christianity characterized the life of Sapunov and some other activists generated tensions and polemics, but not clashes on a great scale. The relations with foreign factors, primarily Russia, were also important. They were complicated and included not only different forms of interferences, but also deliberate demands for such an intervention and efforts to provoke it and follow foreign models, mostly the Greek one.

Keywords: Nikola Sapunov, Ivan Naydenov, Bulgarian Church, confessional mobility, financial motives

Notka o autorze

Nikołaj Aretow (Николай Аретов) (naretov@bas.bg) – profesor nadzwyczajny w Instytucie Literatury Bułgarskiej Akademii Nauk; redaktor naczelny czasopisma „Литературна мисъл”; wykładowca na Uniwersytecie im. św. Klementa z Ochrydy w Sofii i Nowym Uniwersytecie Bułgarskim. Autor wielu książek, m.in. *Национална митология и национална литература* (2006), *Българската литература от епохата на националното възрождение* (2009). Zainteresowania naukowe: historia literatury, literaturoznawstwo porównawcze, kulturoznawstwo.

Nikolay Aretov (naretov@bas.bg) – Associate Professor at the Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences; Editor-in-Chief of the journal *Literaturna misal*; lecturer at St. Clement of Ohrid Sofia University and New Bulgarian University. Author of many books, including: *Национална митология и национална литература* [National Mythology and National Literature, 2006]; *Българската литература от епохата на националното възрождение* [Bulgarian Literature of the National Revival Period, 2009]. Research interests: history of literature, comparative literature, cultural studies. Website: aretov.queenmab.eu